

انقلاب و بسیج سیاسی

www.ketab.ir

تالیف :

دکتر حسین بشیریه

انتشارات دانشگاه تهران

شماره ۲۱۶۱

شماره مسلسل ۵۸۱۵

بشیریه. حسین ۱۳۳۲ -		
انقلاب و بسیج سیاسی / تألیف حسین بشیریه - تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ، ۱۳۷۲.		
۱۹۳ ص (انتشارات دانشگاه تهران: شماره ۲۱۶۱)		
ISBN 978-964-03-3702-8		
فهرستویسی براساس اطلاعات فیبا		
پشت جلد به انگلیسی:		
Hossein Bashiriyyeh: Revolution and Political Mobilization		
چاپ هفتم		
کتابنامه: ص [۱۸۳] ۱۹۳.		
۱. انقلاب. ۲. بسیج. الف. دانشگاه تهران. مؤسسه انتشارات و چاپ. ب. عنوان.		
۱۳۸۷	۳۰۳/۶۴	IIIM ۲۸۱ ب ۵ الف ۸
م ۷۲-۲۶۰۵/۷۸		شماره کتابشناسی ملی

عنوان: انقلاب و بسیج سیاسی

تألیف: دکتر حسین بشیریه

نوبت چاپ: هفتم

شمارگان: ۳۰۰۰ نسخه

تاریخ انتشار: ۱۳۸۷

ناشر: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران

چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران

ISBN 978-964-03-3702-8

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۰۳-۳۷۰۲-۸

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلف است»

«کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است»

بها: ۳۰۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرشی مقدم - مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران

پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - سایت: www.press.ut.ac.ir

بخش و فروش: تلفکس ۸۸۰۱۲۰۷۸

فهرست

الف	پیشگفتار
۱	گفتار یکم: در مفهوم انقلاب
۵	ویژگیهای اساسی انقلاب
۱۰	شورشهای نظامی، اجتماعی و ملی
۱۱	شورشهای نظامی
۱۴	شورشهای اجتماعی
۱۹	شورشهای ملی
۲۱	گفتار دوم: تئوری های انقلاب:
۲۳	نظریه مبارزه طبقاتی
۴۱	رنالیسم سیاسی و نظریه قدرت
۴۸	نظریه همبستگی اجتماعی
۵۷	نظریه کاریزما و جنبش اجتماعی
۶۰	نظریه فردگرایی و روانشناسی
۶۴	خلاصه، نقد و نتیجه گیری
۷۵	گفتار سوم: وضعیت انقلابی و بسیج سیاسی:
۷۷	منافع گروههای منازعه گر
۷۸	سازمان بسیج
۸۱	ایدئولوژی بسیج
۸۸	رهبری بسیج
۹۵	شرایط بسیج سیاسی
۹۵	شرایط اجتماعی بسیج
۱۰۲	شرایط اقتصادی بسیج
۱۰۶	شرایط سیاسی بسیج

۱۱۶	انتقال قدرت
۱۲۳	گفتار چهارم: کشمکش قدرت و بسیج پس از انقلاب:
۱۲۵	منازعه قدرت میان‌هروان و تندروان
۱۳۳	تحکیم قدرت افراطیون
۱۴۳	گفتار پنجم: نتیجه انقلاب:
۱۴۴	نگرش اخلاقی بر انقلاب
۱۴۹	انقلاب و دیکتاتوری: نتایج کوتاه‌مدت
۱۶۰	انقلاب و توسعه: نتایج درازمدت
۱۷۶	انقلاب و نظام بین‌المللی
۱۸۳	زیرنویس‌ها

پیشگفتار

پیشگفتار

جامعه‌شناسی انقلاب یکی از شاخه‌های عمده جامعه‌شناسی سیاسی است که در زمان ما در غرب گسترش چشمگیری یافته است. بی شک وقوع انقلابهای متعدد در قرن بیستم و تأثیرات پاینده‌ای که آن انقلابها بجای گذاشته‌اند، علت عمده گسترش مبحث انقلاب بوده است. همه تمدنها و نظامهای سیاسی کم و بیش پیشرفته شاهد وقوع تحولات انقلابی به شکلی از اشکال مختلف بوده‌اند. جامعه‌شناسان سیاسی کوشیده‌اند پدیده انقلاب را به عنوان جزئی از مقولات عام‌تر بررسی نمایند. معمولاً انتخاب مقولات عام‌تر با توجه به یکی از وجوه عمده پدیده انقلاب صورت گرفته است. مثلاً از آنجا که انقلاب همواره مستلزم عمل و رفتار جمعی و مشترک انسانهاست، برخی از جامعه‌شناسان آن را نمونه‌ای از مقوله «عمل جمعی» بشمار آورده‌اند. و یا چون انقلاب همواره همراه با وقوع میزانی از خشونت است، برخی جامعه‌شناسان آن را در مبحث «خشونت سیاسی» جای داده‌اند. همچنین از آنجا که انقلابهای پیروز از جمله نتایجی که دارند یکی این است که موجب تغییر حکومت می‌شوند، برخی از علمای سیاسی آن را در کنار کودتا، جنبش‌های استقلال خواهانه و تجزیه طلبی مطالعه کرده‌اند. این گونه تحلیل‌ها، بویژه تحلیل‌های جامعه‌شناسانه ویژگی انقلاب را از آن سلب می‌کنند و بیشتر بر یکی از ابعاد آن پدیده تأکید می‌گذارند و نهایتاً بحث انقلاب را دو چندان نظری می‌سازند.^(۱)

از سوی دیگر تاریخ‌نویسان انقلاب بیشتر معتقدند که تئوری‌ها و مدل‌های عام انقلاب نمی‌توانند ویژگیها و پیچیدگیهای پدیده انقلاب را در هر مورد عرضه نمایند. از این رو به نظر آنها جامعه‌شناسی و یا مطالعه تطبیقی انقلابها کار کم و بیش بی‌حاصلی است. از این دیدگاه یکی از دشواریهایی که بر سر راه جامعه‌شناسی انقلاب وجود دارد، چگونگی جدا کردن طبقه خاصی از پدیده‌های همگون است که تنظیم فرضیه با نظریه مشترکی در مورد آنها ممکن باشد. اگر تعداد موارد اندک باشد، فرضیه یا نظریه ما اعتبار چندانی نخواهد داشت.^(۲)

باید پذیرفت که تئوری‌های جامعه‌شناسانه نمی‌توانند موقعیت‌های تاریخی را تماماً

تصویر نمایند و هر گونه نظریه پردازی در باره جامعه و تاریخ کلیت و تمامیت تاریخی را در هم می شکنند. اما هدف از پرداختن تئوری نیز نه کنجکاوی در باره حوادث گذشته بلکه کوششی برای فهم پدیده های اجتماعی است. تاریخ انقلابها مانند تاریخ دیگر پدیده های اجتماعی مجموعه ای از وقایع درهم و برهم است. داده های تاریخی هیچ گاه خود سخن نمی گویند، بلکه می بایست تعبیر و تفسیر شوند. شم علم اجتماعی از ترکیب تئوری و تاریخ بدست می آید. بویژه مبحث انقلاب یکی از بهترین مباحث برای تلفیق تاریخ و تئوری است. اندک بودن شمار انقلابها نیز نمی تواند از نظر منطقی مانعی در راه جامعه شناسی انقلاب باشد. علم سیاست تطبیقی نیز در هر زمان تعداد قابل شمارشی از ساخت های سیاسی را بررسی می کند. جامعه شناسی سیاسی انقلاب در واقع مطالعه تطبیقی انقلابهاست و قرن بیستم پس از دوران اوج انقلابات در نیمه دوم قرن ۱۸ و نیمه اول قرن ۱۹، موج دیگری از انقلاب به همراه آورده است؛ بنابراین داستان انقلاب به هیچ روی پایان یافته نیست. همچنین هیچ دلیلی وجود ندارد که عمل سیاسی علیه دولتها کمتر از عمل سیاسی خود دولتها قابل مطالعه منظم و نظری باشد. این پرسش که چرا مردم در برخی شرایط در انقلاب مشارکت می کنند از نوع همان پرسشی است که چرا آنها اصولاً از قدرت سیاسی اطاعت می نمایند. بنابراین برخلاف تصور برخی جامعه شناسان انقلاب، نمی توان پذیرفت که این پدیده امری استثنائی و در حکم بیماری جامعه سیاسی است. بی شک خشونت و دیگر ویژگیهای انقلاب «انحرافی» از شرایط ثبات روند سیاسی بشمار می روند.^(۳) کرین بریتون یکی از نظریه پردازان عمده، مراحل انقلاب را به مراحل تب در بدن آدمی تشبیه نموده و از دوره های هذیان، نقاقت، عودت بیماری و جز آن در روند انقلاب سخن گفته است و منظور او از چنین تشبیهی این است که انقلاب نشانه بیماری جامعه است.^(۴) چنین پنداشت هائی در باره انقلاب رشته های ارتباط میان دوره های ثبات و انقلاب را نادیده می گیرند و به مبارزه قدرت که در واقع یکی از اجزاء ذاتی ساخت اجتماعی است اهمیت نمی دهند. پیتریم سوروکیان جامعه شناس روسی تبار در پژوهشی که در باره بی نظمی در یازده جامعه از روم باستان تا روسیه در سال ۱۹۳۳ انجام داد به این نتیجه رسید که در آن جوامع در برابر هر پنج سال نظم و آرامش نسبی یک سال منازعه و بی نظمی اجتماعی مشاهده می گردد.^(۵) جامعه شناسانی که انقلاب را استثناء و بیماری بشمار می آورند، جامعه را یکسره استوار بر اجماع و توافق تصور می کنند، در حالی که اگر بپذیریم که اجبار یکی از عناصر اساسی هر ساخت اجتماعی است، در آن صورت منازعه سیاسی یکی از ویژگیهای پاینده هر گونه سازمان اجتماعی بشمار خواهد رفت.

انقلاب به مفهومی که در اینجا مورد نظر است، نوع بسیار ویژه‌ای از منازعه سیاسی است و هدف نوشته حاضر نیز، برخلاف جامعه‌شناسیهای خشونت و عمل جمعی حل کردن پدیده انقلاب در مقولات عام‌تر نیست. بنابراین در اینجا می‌کوشیم نخست این پدیده را از پدیده‌های هم‌خانواده با آن جدا کنیم. به عبارت دیگر لفظ انقلاب را با احتیاط و در مورد طبقه خاصی از منازعات سیاسی بکار خواهیم برد. پس از تمیز پدیده انقلاب از پدیده‌هایی که از برخی جهات همانند آن هستند، مهمترین تئوری‌هایی را که در باره معنا و علت این پدیده عرضه شده‌اند، بررسی خواهیم نمود. این تئوری‌ها عمدتاً کلان هستند و به چگونگی پیدایش وضعیت‌های انقلابی در کوتاه‌مدت چندان توجهی ندارند. بعلاوه بیشتر تئوری‌هایی که در باره علل وقوع انقلابها عرضه گردیده‌اند تئوری‌هایی غیرسیاسی هستند، به این معنی که توضیح انقلاب را در چگونگی و علت پیدایش گروههای مخالف حکومت جستجو می‌کنند و برای تبیین پیدایش این گروهها به بررسی ساختار اقتصادی یا اجتماعی و یا اعتقادی جامعه و یا دیدگاهها و توقعات فرد می‌پردازند. بحث از طبقات جدید، پیدایش گروههای روشنفکری و ایدئولوژی‌های انقلابی بحث مرکزی مهمترین تئوری‌های انقلاب را تشکیل می‌دهد. البته عناصر اساسی یک تئوری سیاسی منسجم در باره انقلاب را می‌توان بدون تردید در درون تئوری‌های عمومی انقلاب یافت. بنابراین پس از بررسی تئوری‌های عمده انقلاب خواهیم کوشید با بهره‌برداری از این تئوری‌ها عناصر مذکور را بیابیم و برای تدوین نگرشی سیاسی هر یک را در جای مناسب خود قرار دهیم. این نگرش را هم برای توضیح چگونگی وقوع انقلاب و هم برای تبیین منازعات سیاسی پس از پیروزی انقلاب بکار خواهیم برد. گذشته از این، در نوشته حاضر به بررسی نتایج کوتاه‌مدت و درازمدت انقلابات و رابطه انقلاب با نظام بین‌المللی و انواع انقلابات برپه انقلابهای کلاسیک و مدرن و تفاوت‌های آنها در رابطه با نتایج انقلاب خواهیم پرداخت. سرانجام تأکید این نکته ضروری است که نوشته حاضر اساساً بحثی نظری است و تنها گاهگاهی برای تأیید برخی نکات نظری به صورتی مجمل به تاریخ برخی از انقلابات اشاره شده است که در باره آنها منابع معتبری در دست است. با این حال از آنجا که نگارنده فرایند پیدایش و برخی پیامدهای انقلاب اسلامی در ایران را به تفصیل در کتابی دیگر بررسی کرده است^(۶)، در نوشته حاضر اشاره‌ای به این انقلاب نشده است. (کتاب حاضر به تناسب مطالب مورد نیاز در درس «تئوری‌های انقلاب» که در رشته علوم سیاسی تدریس می‌شود، نگاشته شده است).